

Glováth Pál
ajándéka.
Egyőr, 1927.

A Babel-Bibelvita.

II.

1. A két esztendőn át huzódó harcz és háborúság nem sok örvendeteset tartalmaz. Kedvező benyomást talán egyedül az a tény gyakorol a szemlélőre, hogy a nagyközönség körében mily szokatlan érdeklődés mutatkozott a kérdés tárgyalása iránt. Tudományos problémák csak kivételes esetekben tudják a távolállók széles rétegeit megragadni, figyelmüket tartósan lekötni. A Babel-Bibelvitánál ez a kivételes eset megtörtént. A laikus publikum rend- és rangkülömbőség nélkül meglepő szívósággal követte lép-ten a küzdő feleket. Nem fárasztotta ki őt sem az idő, sem a témának sokszor egyhangú ismételtetése. Szívesen hallgatta a hozzászólásokat, bárkitől és bármily mennyiségben jöttek is azok. Sőt annyira beleélte magát a vitába, hogy annak anyaga gondolkozásának egy részévé vált. A különböző oldalakról felhangzó jelszavak szálló igékké lőnek a mindennapos használatban és Hammurabi vagy Nebukadnezár jelenleg oly közismert személyek, akár egy ma szereplő alakja a nyilvános életnek. Az érdeklődők számát és körét tekintve a Babel-Bibelvita bizonyára páratlanul áll a polemiák sorozatában.¹⁾ Persze a forma, amelyben sokaknál az érdeklődés kifejezésre jutott, már épp nem mondható dicséretesnek. Egyesek elragadtatva a buzgóságtól az activ beavatkozás jogát vindikálták magoknak ott, a hol csak a passiv nézésre kellett volna szorítkozniok. Órákulumszerű itéleteket mondtak kérdések felett, miket csak hirből ismertek, jórészt meg sem értettek. Mások a vita hullámszását a politika szolgál-
latában kívánták értékesíteni. Gyűlölet, szenvedély és fanatismus lépett a józanság és nyugodtság helyébe, csak kárára az ügynek, amit sem szenvedélylyel, sem fanatismussal elintézni nem lehet.

¹⁾ A nagy közönség érdeklődésére jellemzők a következő adatok: Weber O. említi 1903. novemberben, hogy 80-nél több külön megjelent broszúráról van tudomása és Delitzsch 1350 kisebb, 300 nagyobb, részint napilapokban, részint folyóiratokban közölt cikket vitt magával, midőn pár hónappal ezelőtt Angliába utazott. (Babel u. Bibel. Ein Rückblick u. Ausblick 1904.) Delitzsch két felolvasása 100.000 példányban kelt el, az ellene intézett broszúrák példányszáma messze felülmúlja a 100.000-et. König egyik vitairata 10, Oetlié és Jeremiasé 4, Kittelé 3, Buddeé, Hommelé, Knieschkeé 2 kiadást ért meg a két esztendő alatt.

Még kevésbé dicséretes az a szerep, amit a vita intézői játszottak a lefolyt két esztendő alatt. Németország elsőrangú tudósai állottak ki, hogy összemérjék fegyvereiket. Sokat emlegetett nevek viselői az ó-test-i kutatás és assyriologia köréből. Ha valahol úgy itt lehetett remélni, hogy magas színvonalú, mindenképp becses discussionnak lesz a világ tanúja. Ehelyett hiányos, tartalomban és formában gyarló, végeredményben meddő perpatvart kellett végighallgatni. A végtelen sok beszédben mindenütt csupa fogyatkozás, tehetetlenség és zürzavar. Rögtön észrevehető, hogy egyik fél sincs a háborúra kellőképp felkészülve. A fegyverzet silány, a harcsmódor a boszantásig ügyetlen. A Babel-Bibelvitával a német tudománynak valóban nincs mit dicsekednie.¹⁾ A legszembeötlőbb fogyatkozások felsorolása elegendően meg fogja világítani, hogy mi a valódi értéke ennek a hosszadalmas és nagy zajjal járó vitatkozásnak.

A Német Keleti Társaság felkéri Delitzschet egy előadás tartására. Az előadás legyen népszerű ismertetés olyanok számára, kik a tárgyalandó problémákkal soha szakszerűen nem foglalkoztak, de akik egy rövid óra keretén belül szívesen szereznek tájékozódást a keleti tudományok valamely általános érdekű kérdéséről. Delitzsch, ki ezt megelőzőleg talán soha se tartott populáris felolvasást, nem tudta magát beletalálni új helyzetébe. Nem volt tisztában azzal, hogy népszerű ismertetéseknek feladata nem lehet több, mint csakis megállapodott tudományos eredményeknek közlése. Hogy a felolvasótól senki se vár új dolgokat, hogy mindenki meg van elégedve, ha az illető valamely kérdésről összegez, világos és megbízható képet nyújt, olyant amit valóban tudományos közkinccsnek lehet tekinteni.²⁾ Nála a biztos eredmények összeszővődnek a levegőben lógó hypothesisokkal s egyiket ép úgy adja elő, mint a másikat. Még arra se figyelmezteti hallgatóit, hogy ezt az állítást ma minden tudós számára kötelezőnek ismeri el, azt sokan támadják, talán többen, mint védelmezik. Sőt arra is jónak találja a felolvasó asztalt, hogy egészen új felfedezésekkel álljon elő, amelyek még egyáltalán nem mentek keresztül a tudományos vizsgálódások retortáin. Igaz, hogy ilyen csak kettő fordul elő felolvasásaiban.³⁾ Az egyik a Jahve-név ékiratos feljegyzéseken, a másik a babyloniai monotheismus. De mind a két kérdés felette kényes és homályos természetű. Szerencsétlen eljárás volt Delitzsch részéről, hogy ezekkel ott hozakodott elő, a hol semmi keresni valójuk. Ha előzőleg

¹⁾ Ezt több-kevesebb őszinteséggel a németek is bevallják: Zimmern, Keilinschriften u. Bibel. Einleitung; Brockelmann, Zeitschrift d. Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. 1904. I. Heft. 253. old.; Beer, u. o. 266. old.

²⁾ Jensen Christl. Welt 1902. máj. 22-iki szám.

³⁾ Bezold, Die babylonisch-assyrischen Keilinschriften u. ihre Bedeutung für das A. T. 1904. 59. 60. old.

a tudományos kritikának bocsátja alá felfedezéseit, felolvasásában aligha értékesíti azokat. Az ügyetlen vezetésnek a közönség esett áldozatul. Színigazságnak vette a kéteset és hamisat is s legerősebben ép azok a pontok zavarták meg, amelyek még legtávolabb állanak a kutatás utolsó szavának kimondásától. — Delitzsch más tekintetben is kellemetlen tévedésbe viszi a laikus hallgatóságot. Az ő vigyázatlansága idézte elő, hogy a közönség egész mást látott az előadásban, mint amit látnia kellett volna. A szakember jól tudja, hogy a két felolvasás kevés kivétellel rég ismert és rég tárgyalt anyagnak egyszerű recapitulációja és így tudományos fontosságra semmiképp se tarthat igényt.¹⁾ De ki csupán Delitzsch útmutatására bizza magát, annak azt kell hinnie, hogy teljesen új meglepetésszerű igazságok előtt áll a világ, melyeket magának Delitzschnek sikerült a mult emlékeiből kiásnia. Delitzsch még csak meg sem említi a hosszú történetet, amely előadását megelőzte, egy fél századnak fáradságos és változatdús keresését. A nyomtatott szövegben sem pótolta a mulasztást. Egyetlen egy jegyzettel nem tájékoztatja olvasóját, hogy ő másoknak vállán állva közli mindazt, amit előad és hogy e mások már évtizedek előtt állították azt, amit ő állít. A természetes következmény az előadás jelentőségének és értékének helytelen megítélése lőn. „A közönség egy része, és talán nem csekély része, teljesen félreértette őt s felolvasását mint valami nagy tudományos hőstettet fogta fel.“²⁾ A tudósok egyike-másika nagyon is a szívére vette a mindenestre hibás eljárást. A párisi Oppert telve van keserűséggel s alantas motívumoknak tulajdonítja a hallgatást.“³⁾ A vád igaztalan. Nem mala fides, hanem ügyetlenség a forrása az előadás e fogyatékoságának, amelynek sajnálatos consequentiáit bizonyára Delitzsch kívánta legkevésbé. — A kivitelt illetőleg se mondhatók Delitzsch felolvasásai sikerült alkotásoknak. A népszerű előadás világosságot és áttekinthetőséget követel. Delitzsch gondolatmenete kuszált és ingadozó, megjegy-

¹⁾ A Delitzsch felolvasásaiban foglalt, az assyriologia körébe tartozó minden egyes problémának 1902 előtti irodalmát elég kimerítően összeállítja Bezold, Die babyl.-assyrischen Keilinschriften u. ihre Bedeutung für d. A. T. 1904. 57—63. old.

²⁾ Gunkel, Israel u. Babylonien, 1903. 2. old.

³⁾ „Aki ezeket a nagyhangú és felfújt frázisokat olvassa, annak igazán azt kell gondolnia, hogy Delitzsch Frigyes úr fedezte fel Ninivét és Bablyont és ő fejtette meg az ékirást. Pedig a szövegek megoldásához és felfedezéséhez neki édes kevés köze volt. Ezt mások végezték. . . . Mindazok neveit, akiknek felfedezései nélkül ő könyvecskéjének még csak a címlapját se írhatta volna meg, a legnagyobb óvatossággal elhallgatja. Ez persze nem tisztességes és még kevésbé okos eljárás: hisz nem akadályozhat meg másokat, hogy meg ne szólaljanak. De ez a nagy szerénység mások érdemeivel szemben a dolog természetében rejlik: a tanítvány, ki keveset talált, nem ritkán természetes ellensége a szerencsésebb mesternek.“ Die Zeit, Wien, 1903. febr. 7-iki szám: Julius Oppert, Babel u. Bibel, Bibel u. Babel.

zései bizonytalanok és félreérthetők. Ez a szemrehányás inkább a második felolvasásnak szól, amely határozott dispositiót nélkülöző chaotikus keveréke réginek és újnak, assyriológiának és theológiának, támadásnak és védelemnek. De az első sem mentes az említett hibától. A túlvilági életről szóló babyloniai és izráéli képzetek tárgyalása közben Delitzsch egyszerre terjengős rajzát adja a muszlim paradicsomnak (I. 40. 41.) annélkül, hogy a hallgató meg tudná érteni, micsoda kapcsolatban áll a rajz a Bábel-Bibelkérdéssel¹⁾ A 6-ik szúrából vett hosszú idézet (I. 45.) is csupán dísz, amelynek nem sok hasznát lehet venni. Érdekes példa a következő. Mindenki, aki az első felolvasást végigolvassa, azon meggyőződéssel teszi le a könyvet, hogy Delitzsch a dekalogus 5. 6. és 7. parancsolatát is babyloniai eredetűnek tekinti. (I. 35.) Az összefüggés szükségszerűen erre a következtetésre vezet. Ismertetők és kritikusok, tudósok és tudatlanok így is értették az illető részletet és erősen támadták emiatt Delitzschet²⁾. Delitzsch utólag tiltakozott a támadás ellen. „Senki sem állította, írja második felolvasásában (27. old.), hogy a 10 parancsolat akár csak részben is Babyloniából származik, sőt ellenkezőleg nyomatékosan kiemelttem, hogy oly tilalmak, minő az 5. 6. és 7. az összes embereknél közös önfentartási ösztönből fakadnak.“ A felvilágosítást tudomásul kell venni, a félreértésért mégis Delitzschet terheli a felelősség, ki oly ügyetlenül fejezte ki gondolatát s azt oly összefüggésben adta elő, hogy mindenki máskép értette, mint a hogy ő kívánta.

Mint népszerű előadások Delitzsch felolvasásai nem felelnek meg hivatásuknak. Több bajt okoznak, mint hasznot hajtanak. Alkalmasak arra, hogy megzavarják a közönséget, de nem, hogy kellőképp kioktassák Bábel és a biblia viszonyáról. Hasonlóképp elítélő az eredmény, ha valaki tudományos értékek szerint mérlegeli az előadásokat.

Nincs tudomány, amelyben ötletek, felületes hypothesisek ne játszanának szerepet. Egy hirtelen támadt gondolat tetszetős külsővel, bár fogyatékos tartalommal könnyedén a világba dobva érdem nélkül is egész szép carrièret csinálhat. Különösen gyakori e jelenség fiatal tudományoknál, amelyeket sokkal inkább az újdonság ingere, mint a higgadtság mozgat. A komoly tudós kötelessége az ily játékkal szemben csakis az óvatosság, tartózkodás és elővigyázatra intés lehet.³⁾ Delitzschnél e kötelesség

¹⁾ E részlet felvételét Jensen is kifogásolja. (A továbbiakban I. = D. első felolvasása, II. = D. második felolvasása.)

²⁾ Jensen, Chr. Welt. 1902. 493. old.; Cornill (id. König, Bibel u. Babel 26. old.); Knieschke, Bibel u. Babel 32. old.

³⁾ L. Bezold szavait id. m. 28. oldalán. Miután előzőleg Wincklernek „fantastikus hypothesis“-ét, hogy Hammurabi vallásos reformátora volt Babyloniának, visszautasította, így folytatja: „Die alttestamentliche Exegese kann

teljesítését hiába keresi valaki. Magáévá teszi a valódi tudomány-
nak e kinövéseit, pedig számot vetve a bizonyítékokkal, aligha
marad rejtve előtte az általa is dédelgetett csemetéknek gyen-
gesége. Ő számára is a Gn. 14-ben említett Amrafel azonos
Hammurabival.¹⁾ (I. 8.) Az identificálást azonban pusztán ötletnek
keill tekinteni mindaddig amíg az Amrafel-név utolsó betűje,
amely a babyloniai névben hiányzik, valami úton-módon el nem
tűnik.²⁾ Az is kétségtelen Delitzsch előtt, hogy Hammurabi
„kanaanita“ jövevény a Tigris és Eufrát vidékén (I. 47.), daczára
annak, hogy az ékiratok az új dynastiát „babyloniai“-nak mond-
ják és a Hammurabi-korabeli nevek határozottan babyloniai
nevek.³⁾ Meglepő az a gondtalanság, amelylyel a bibliai *bünbeesés-
történetet* mint feltétlenül babyloniai eredetűt tárgyalja. (I. 37.).
A felvétel alapjául szolgáló henger középen a fával, oldalt a két
ülő alakkal már 30 esztendő óta csábítja a kutatókat, hogy azt
Gn. 3-mal hozzák összeköttetésbe. De az óvatosabbak nem gyöz-
tek eléggé figyelmeztetni, hogy az ötlet nem igazolható. A kép
más situatiót mutat, mint a biblia elbeszélése, a babyloniai
irodalom (legalább idáig) nem ismer bünbeeséstörténetet,
magyarázó szöveg sincs a képhez mellékelve s így az valószínű-
leg egészen mást jelent, mint amire az elhamarkodás gondolni
hajlandó.⁴⁾ Az intés, figyelmeztetés, tiltakozás nem használt.
Delitzsch egyszerre ismét előáll, a már oly sokszor visszautasi-
tott gondolattal anélkül, hogy annak támogatására egyetlen
újabb bizonyítékkal is rendelkeznék.⁵⁾ — Mondhatni kínosak
azok a botlások, amelyeket Delitzsch a ÓT. körében követett el. Az
okosság azt követelte volna, hogy ép erről az oldalról mentől gon-
dosabban fedezze magát. De Delitzsch vigyázatlanságának nincs
határa. Maga sietett megkönnyíteni ellenségeinek munkáját.

vor den allerneuesten derartigen Kundgebungen nicht nachdrücklich genug
gewarnt werden. Möchte ihnen doch auch jetzt wieder ein Alfred v. Gut-
schmied Einhalt gebieten: möchte unsere aufblühende neue Wissenschaft von
solch unbewiesenen Theorien und Hypothesen, insofern sie der breitesten
Öffentlichkeit angeboten werden, in Zukunft verschont bleiben!“

¹⁾ Az identificálás gondolata 1874-ből Daniel Hy Haightól származik.
(Bezold 24. és 54. old.)

²⁾ Jensen 488. old.; Bezold 24 s. köv. Ugyanitt Bezold részletesen bizo-
nyítja, hogy Gn. 14-et semmikép se lehet összhangzásba hozni az ékiratok
tudósításával. Mahler, kinek a kritika nem erős oldala, szintén szó nélkül
egynek veszi Hammurabit Amrafellel. (Babylon és a biblia 1903. 44. old.)

³⁾ Bezold 39. old. Jensen 491. old. E hypothesis Winckler révén került
forgalomba (l. többek között Die Völker Vorderasiens 1899. 12. old.) s jelen-
leg nagy elterjedtségnek örvend. (Jeremias, Im Kampfe um Babel u. Bibel
8. oldal.)

⁴⁾ Theol. Szaklap II. évf. 11—13. old.; Jensen 488; Bezold 38; Zim-
mern (Keilinschr. u. Bibel) 20—22; Gunkel 25.; Oettli 31.; Mahler (id. m. 27.,
28. old.) maga se tudja, mit akar.

⁵⁾ Az Adapamythus e kérdésnél nem értékesíthető.

Második felolvasásában, midőn a szenvedély már ugyancsak magasra hágott s midőn ő támadóként fordult üldözőivel szembe, egyik baleset a másik után éri saját szerencsétlenségére, ellen-ségeinek örömére. Hogy az ó-test-i próféták anthropomorphistikus gondolkozását jellemezze és új példát szolgáltatson a babilon-izráeli közösségre Hab. 3₄-re hivatkozik, ahol szerinte Jahve „oldalán szarvakkal” jelenik meg „a fenség, erő és győzelem symbolumával” (II. 31.). Ha figyelemre méltatja a parallel sort, bármely commentárban vagy fordításban utánnané, rövidesen meggyőződhetik, hogy e helyeken nem szarvokról, hanem sugarakról van szó, amely értelme a qrn gyöknek Ex. 34-ből eléggé ismeretes. Nagy járatlanság jele, hogy a qara be-sēm-et Delitzsch „prédikálás”-sal fordítja. Az ÓT szerint már Abram Jahve nevében prédikált — mondja II. 29. Az ó-test-i kutató úgy tudja, hogy ez a közönséges, gyakran ismétlődő héber kifejezés az Istennévként, az Istennévként a kultikus cselekményekkel kapcsolatos említését jelenti és semmikép sem a prédikálást. Rosszúl ismeri Delitzsch az ó-test-i szövegeknek természetét is, ha azt reméli, hogy az assyriologia az ó-test-i szövegkritikát új irányba fogja terelni. Az elfajult conjecturálás és emendálás helyébe a türelmes megérteni törekvés fog lépni, mert már eddig is az assyr-babilonai nyelvkincs számos oly pontot megvilágíthat, amelyek most corrigálásnak tárgyai. (II. 14.) Hogy egyes szókra az assyr nyelv folyton tökéletesbül ismerete új fényt fog vetni, remélhető és örvendetes. De hogy az a sok corruptela, amely az ó-test-i szövegek hosszú és változatdús történetén át a szt. iratokba jutott, csakugyan megvan és hogy az az assyriologia révén sem fog eltűnni, sem megoldódni, szintén kétségtelen. Egyik kellemetlen lapsusba mulattató komikum is vegyül. Delitzsch a nála megszokott pathetikus hangon leczkérteti Mózes, hogy a hagyományt nem őrizte meg úgy, amint kellett volna. „Mi tudósok, írja II. 21. oldalán, súlyos hibául rójuk fel minden társunknak, ha az egy tetszés szerinti embernek, akár egy pásztornak feliratát csak egyetlen egy betűben is pontatlanul vagy hamisan közli és Mózes nemcsak megváltoztat egyes szokat, áthelyez egyes mondatokat, de még hosszú szakaszokat is másokkal helyettesít.” És ugyanez a Delitzsch öt oldallal később (II. 26.) az 5. parancsolatot lo tiqtol formában citálja, ami az ÓT-ban sehol sem fordul elő. Ex. 20₃-ban, Dt. 5₁₇-ben is lo tircach áll. — De ezek csak egyes adatok, melyek nem nyomnak túlsokat a latban. Fontosabbak az általános szempontok, az érzék, az arravalóság, a képzettség és judicium kérdése. Delitzsch felolvasásainak legjelentősebb része a vallástörténet körében mozog. El lehet várni, hogy e téren mindenkép otthonosan érzi magát. Valójában azonban Delitzschnél a vallástörténeti érzék és képzettség egészen hiányzik. Nem tud behelyezkedni elmúlt viszonyokba, melyek mások

voltak, mint a mieink, képtelen megérteni oly embereket, kik másképp gondolkoztak, mint mi. Lagarde felette szerencsétlenül a homályos jelentésű El (Isten) szót az el (hoz, hez, felé) praepositioval magyarázta.¹⁾ Szerinte El (Isten) = a cél, amely felé minden emberi vágyakozás irányul. A magyarázat élénk oppositiora talált²⁾ és ma egy-két sporadikus követőtől eltekintve³⁾ sehol se jó komoly számításba. Mindenki világos tudatában van annak, hogy ily magasfokú abstractio lehetetlen a primitív ősségi időkben.⁴⁾ Delitzschet a consensus nem zavarja meg. Felújítja a rég elintézett ötletet és arra messzemenő consequentiát épít, a babyloniai monotheismust. (I. 45., 46.) Miután nincs érzéke a keleti gyermeklélek iránt, a gyermekekből magafajta nyugati aggokat csinál. Hasonlóképp jár el a Jahvenévnél. „Jahve, mondja I. 47. a létező, az állandó, aki az örök törvényszerűséggel fénylő csillagsátor fölött él és működik.“ Az etymologia régi és sok helyütt fellelhető.⁵⁾ De régi s ma általános a visszautasítás is, amely nem tud megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy az egyszerű sémi ősokeket egy Istenségnek elnevezésénél a speculatio vezérelte.⁶⁾ Delitzsch egy más helyen (II. 21.) a Sinai Istenéről mint „a mindeneket átkaroló“-ról, „mindeneket fentartó“-ról beszél. A megjegyzés ügyetlen vallástörténeti anachronismust tartalmaz, mert összekeveri egy keresztyén theologus képzetét a sivatagban bolyongó izráéliek képzetével. Meglepő annak az útnak felvétele, amelyen Delitzsch véleménye szerint a teremtestörténetet tartalmazó babyloniai mythos az ó-test-i irodalomba jutott. A Papi Codexnek szerzője, így állítja Delitzsch, megismerkedve Babyloniában a Bel-Tihâmat harczának egy irásba foglalt recensiójával, annak polytheistikus részeit törölte és a redigált szöveget munkája élére helyezte. (I. 34.) A ki ismeri a babyloniai zsidóság vallásos öntudatát, az úrt, amely őt a babyloniaiaktól elválasztotta, Deuterocesajás csúfolódásait a babyloniai vallás fölött, a Papi Codexnek exclusiv és minden idegennel szemben

¹⁾ Lagarde: Mittheilungen I. 1884. 94—111. old.; Übersicht über die im Aramäischen, Arabischen u. Hebräischen übliche Bildung der Nomina 1889. 162—171. Legelőször az Orientaliában.

²⁾ Lásd többek között Baethgen, Beiträge zur sem. Religionsgeschichte 1888. 272. s köv. Schultz, Alttest. Theologie 5. kiadás 1896. 406. old.: „Ueber die Wahrscheinlichkeit eines solchen Gottesnamens in der Urzeit zu streiten wäre unnütz.“

³⁾ Cornill, Der isr. Prophetismus 1894. 8. old.; Hommel, die altorientalischen Denkmäler u. das AT. II. Aufl. 1903. 12. old.

⁴⁾ Oetli, Der Kampf um Bibel u. Babel 27. old.; Baentsch, Babel u. Bibel (Prof. Monatshefte 6. Jahrgang 1902.) 291. s köv. old.; Gunkel 45. old. Hogy a Lagarde-féle etymologia nyelvileg is lehetetlen l. Jensen 493.; Baentsch 292.

⁵⁾ A Jahvenév különböző értelmezései áttekinthetően egybeállítva megtalálhatók Baentsch commentárjában Ex 3₁₅-höz.

⁶⁾ Smend, Alttest. Relgesch. ² 1899. 23. oldal jegyzet.

ellenséges álláspontját, az távolról se gondol ily mechanikus átvételre. A vallástörténész azt is nagyon jól tudja, hogy mythosok, regék, elbeszélések észrevétlenül és szóbelileg terjednek el a különböző népek körében, nem pedig egy tudósnak mesterséges átültetése révén. Ugyanez áll a Nebukadnezár örütségéről szóló mondára (II. 14—16.), amelynek jelenlegi alakját Delitzsch szintén egy író módosító munkája eredményének tekinti. Delitzsch azt véli, hogy a Dekalogus 5. 6. és 7. parancsa valami általános emberi és hogy a mindenütt közös önfentartási ösztönből magyarázható. (I. 35. II. 27.) Ha helyes e megfigyelés, úgy annak minden időkre és minden népre érvényesnek kell lennie. Honnan van mégis, hogy a népek oly tekintélyes tömege, közöttük az izráeliek közeli rokonai, a pogány arabok, egyáltalán nem, Izráel pedig csak a próféták idejében értesült arról, hogy ölni nem szabad, hogy a paráználkodás és a lopás istenileg tiltott dolog? A vallástörténeti lapsusok közül legtöbb port az a sensációs ujdonság vert fel, midőn Delitzsch az „Isten“ szóval összetett nevekből a babyloniai monotheismusra vont következtetést. (I. 46.) Ellenfelei joggal hivatkoztak a görög (*Θεοφιλος, Θεοξενος, Θεοδοσιος*), phöniciái, aram és arab analogiákra, amelyekből senkinek sem jutott eszébe monotheismust kiolvasni.¹⁾ Az „Isten“ szónak ilyen alkalmazása valamely névben nem is jelent mást, mint hogy az illető név hordozója magát közelebbi érintkezésben tudja az emberek feletti világgal, amely világ azonban igen gazdag pantheont foglalhat magában. — Amily gyenge Delitzsch vallástörténeti érzéke és képzettsége, ép oly megbízhatlan az ítélet, amit a vallás-erkölcsi jelenségek értékéről mond. „Végzetes egyoldalúság“ jellemzi kritikáját, a pártatlanságnak még oly csekély mértéke nélkül. Szíve a babyloniaiakhoz vonzza és e gyengéd érzelmet a bibliának kell megszenvednie. Már az anyag előterjesztéséből kiérezhető a tendentia. A parallel elbeszélések megnyirbált formája csak arra való, hogy az olvasóban mindenütt az azonosság és függés benyomását keltse. A bibliai közlemény relativ önállóságáról, vallásos felfogásának emelkedettségéről sehol egyetlen szó sem esik. „Pedig ugyan hol van megengedve, hogy valaki egy elbeszélés anyagának eredetét kimutassa annélkül, hogy ha csak lehet, azonnal hozzá ne fűzné, hogy mily átalakuláson ment ez anyag keresztül?“ A talaj ilyen előkészítése után csak természetes a felkiáltás: Mily egészen egyforma minden Bábelben és a bibliában! (II. 18.) De Delitzsch még többet is mond. A vallás-erkölcsi téren Bábel nemcsak egyenrangú Izráellel, de sok tekintetben még felette is áll Izráelnek. A babyloniai vizözöntörténet számunkra sympathikusabb, mint Gn. 6—8 tudósítása, mert Xisuthros látva a rettenetes pusztulást hangos jajgatásban

¹⁾ Oetli 27; Gunkel 29.

tört ki, míg Noah részvétéről semmit se hallunk. (II. 33.) A vérszót már Hammurabi eltörölte, a biblia ellenben „a Keletnek ez átkát” sanctionálta. (II. 26.) A theologusok kedves naivitással buzgólkodtak a tűz eloltásán. Nagy apparátussal bizonyították Babel durva polytheismusát, babonáját, képkultusát, vallásos prostitúcióját és evvel szembeállították az ÓT. prófétáinak és zsoltárainak egyes magasztos kijelentéseit. Ily nagy buzgóságot kár volt e témára pazarolni. Delitzsch elfogultsága sokkal kicsinyesebb, semhogy izgalomra érdemes volna. — Tragikomikussá vált Delitzsch szereplése, amikor saját munkakörének határait átlépve a theologia mezejére tévedt és oly kérdéseket kezdett fejtegetni, amelyeket csak hallomásból ismert. A blamage ép oly ügyetlen volt, mint amily felesleges. Kis önmérsékléssel és óvatossággal könnyen el lehetett volna kerülni. Csakhogy Delitzschet ekkor már a szenvedély irányította, a legrosszabb vezető, akit választhatott. Kellemetlen iskolamesteri tónusban magyarázgatta, mint valami merő udonságot és az egész vitát véglegesen eldöntő argumentumot, hogy az Irásnak verbális inspirációját és a supernaturalis kinyilatkoztatást tudományosan nem lehet igazolni. Persze „a theologus, aki a maga tudományának történetében járatos, nagyon jól tudja, hogy a supernaturalismus ellen irányuló ezen polémia két évszázad óta tart és gyakran sokkal nagyobb anyaggal lépett sorompóba, mint az a csekélység, amit Delitzsch a sietségben összeszedett. És ez a százados polémia már rég megtermette gyümölcseit. Az ellenfelek, akiket Delitzsch támad, nem léteznek, legalább az akadémiai theologusok között nem és a kapuk, amiket ő oly nemes buzgalommal dönget, már rég megnyitak. A theologia azt az orthodox inspirációs dogmát az összes táborokban rég elejtette és azt a hitet is, mintha az izraeli vallás nem történetileg, hanem tisztán természetfeletti módon keletkezett volna, aligha védelmezi még valaki az evangelikus német theologusok közül.”¹⁾ E kardinális tévedés mellett

¹⁾ Gunkel 35. v. ö. Oetli 39; Volck 26—27. (idézve Szaklap II. 168. jegyz.); Kittel, der Babel-Bibelstreit und die Offenbarungsfrage 5—10, főleg a következő passust: „Igen érdekes lett volna, ha egy szakember, aki az ÓT.-ot épúgy szorgos tanulmányozás és gondolkodás tárgyává tette, mint a kinyilatkoztatás egyházi és dogmatikai fogalmát, alapos és egyrészt tudományosan szabadelvű másrészt a vallásos élet iránt fogékony modorban oly kiváló helyen avval a kérdéssel foglalkozhatott volna, hogy vajjon, és ha igen, mily mértékben és mily módon tarthat még az ÓT. a legújabb archaeologiai és irodalomtörténeti tudomány biztos eredményei után is igényt arra, hogy az isteni kinyilatkoztatás bizonyosságának tekintessék. Az előfeltétel persze az lett volna, hogy az, aki e feladatra vállalkozik, ne csak az ÓT.-ot ismerje jól, hanem abban is legyen kellő járatossága, amit az evangelikus egyház különböző köreiből és rétegeiből és az evangelikus theológiában kinyilatkoztatás alatt értenek. Világosnak kell vala előtte lennie, hogy az isteni kinyilatkoztatásról táplált az a felfogás, amely a kinyilatkoztatást és a szent Irást rövidesen egynek veszi, bár egyszer uralkodó volt, ma lényegében túlhaladottnak tekint-

jellemzők a theologus Delitzschre az olyan kijelentések, hogy a kinyilatkoztatás tagadása semmi veszedelmet sem foglal magában a keresztyénségre nézve (II. 38.), és hogy az emberiség nem is „érdemel“ személyes isteni kinyilatkoztatást, mert nem őrizte meg híven a dekalogusnak eredeti formáját. (II. 20.) De jellemzők azok az ellenmondások is, amelyekbe lépten-nyomon keveredik. Első felolvasásában oly megjegyzést tett, a melyből azt lehetett következtetni, hogy Delitzsch szerint a zsoltárok s a próféta-iratai nem tisztán emberi produktumok. (I. 44.) Második felolvasásában e concessióról még csak hallani sem akar, de azért ugyanez összefüggésben hangsúlyozva kiemeli, hogy külön kell választani Jónás könyvében az emberi formát a nem emberi tartalomtól (II. 16.). Egy helyen maga is Istennek a történetben való kinyilatkoztatása mellett foglal állást, néhány sorral lejjebb azonban ép az ellenkezőjét mondja. (II. 44.)

Delitzsch nagyokat botlott és ezért nagyon kellett bűnhődnie. De a theologusok is rászolgáltak az erős szemrehányásra. Ők is magas mértékben hibásak, hogy a vitáról oly deprimáló képet nyer a szemlélő. Ami különösen felötlik, az a körülmény, hogy a theologusokat láthatólag váratlanul érte a nem is sejtett zivatar. Nem azért, mintha a Delitzsch tárgyalta kérdésekről soha sem hallottak volna. Az assyriológiának eredményei elől nem lehetett elzárkózni s minden ó-test-i kutató kötelességének is tartotta, hogy tudomást vegyen az ékiratos emlékekről s azoknak parallel adatait az ÓT. adataival egybevesse. Csakhogy e munkánál a ó-test-i kutatók pusztán az átvevés kényelmes munkájára szorítkoztak, ahelyett, hogy maguk belemerültek volna az assyr-babyloniai forrásokba s ott saját szemeikkel győződtek volna meg az igazságról. Hosszú idő múlt el és e könnyelmű eljárás teljesen kielégítőnek és veszélynélkülinek látszott. Egyszer mégis beköszöntött a pillanat, amikor a gondtalanság megboszúlta magát. Midőn arra került a sor, hogy az assyriologusokkal birokra keljenek, az ó-test-i theologusok között alig akad egy-kettő, aki az ékiratos forrásokat eredetiben csak olvasni is tudta. Kínos zavarba ejtette őket Delitzschnek a Jahvenévről és a babyloniai monotheismusról előadott ujdonsága. Meg kellett várniok, míg az assyriologusok nyilatkoznak, hogy ehhez fűzzék azután a magok ítéletét. Tanulságos illusztrációja e vergődésnek az ami König, Bibel u. Babel 44—55. oldalán olvasható. Az ellenséget

hető. Tudnia kell vala, hogy Schleiermacher és főleg Rothe Richárd óta a teológiába egészen más felfogás hatolt be és érvényesült mind jobban és jobban. E felfogás szakított a kinyilatkoztatás és Írás azonosításával és ennek folytán az Írásnak úgynevezett szó szerinti inspirációjával, de annál nyomatékosabban ragaszkodik ahhoz a meggyőződéshez, hogy Isten a történet nagy eseményeiben, népének nagy szellemeiben jelentette meg magát különös módon.“ (5. 6. old.)

mosolyra fakasztotta az itt bemutatott tehetetlenség.¹⁾ „Hogy az ó-test-i kutatásnak ma még hangadó köreiben mily kevés a hajlandóság, ezt a páratlan „segédtudományt“ első kézből a magok szolgálatába helyezni, hogy mily kevés az érzék az ó-test-i theologus tudományos fegyverzete ilyen kiegészítésének szükségessége iránt, arra tipikus példa Budde, a jelenlegi ó-test-i theologianak e tekintélyes szövívője. Ő találta meg az elvi formulát és ő ajándékozott meg a locus classicussal az ó-test-i kutatónak a régi Kelet tudományához való viszonyát illetőleg: Különválva masirozni és a hol alkalom kínálkozik örömmel egyesülni megütközni, ez legyen a jövőben is a mi jelszavunk.“²⁾ A felszerelés hiányosságának volt természetes következménye a theologusoknak az az egyoldalú harczmodora, amelyről már fentebb esett szó.³⁾ A problémának csak egyik része, a bibliai lévén számokra hozzáférhető, kénytelenek voltak lemondani az offensiváról s be kellett érniök a pusztta védelemmel. Sőt egész más körbe terelték a vitát, mint a hol annak lejátszódnia kellett volna. Mindez felette súlyos vád a theologusokkal szemben és megszívlelendő intés a jövőre nézve. — A meglepetés kiérezhető a hangból is, amely a theologusok hozzászólásain végigvonul. A biztosság tudatával adott nyugodtság náluk csak elvétve található. Bizonyos kellemetlen idegesség jut kifejezésre a legtöbb broszürában. Nem egynél a vak szenvedély vezet a tollat s a „rettenetes felháborodás“ helyettesíti az argumentumokat. Léptenyomon Delitzsch személyét is belevonják a vitába, s a jóhiszeműségnek még legkisebb mértékét is megtagadják tőle. „Delitzsch discreditálja a tudományt,“ „Delitzsch jóhiszeműségéről aligha lehet beszélni, amit mond, azt szándékos rosszakarattal mondja,“ „tervszerűen elhalkat valamit, fantáziájával utána segít, sőt eljárásával becsületét is kockára teszi“ — az ilyen és ehhez hasonló megjegyzések nem ritkák a Babel-Bibel irodalomban.⁴⁾ Mások tudni vélik, hogy Delitzsch az ÓT.-nak heves gyűlölője és incarnált ellensége. A zsidó theologusok számára kétségen felül áll, hogy Delitzsch bösz antisemita, kinek kijelentéseit a zsidók elleni fanatismus diktálja.⁵⁾ Ezekből az adatokból eléggé világos, hogy mily mélyre sülyedt egyeseknél a Babel-Bibel problémája. —

¹⁾ Jeremias, Im Kampfe um Babel u. Bibel 5. old.; Weber Otto id. cikke 389. old.; Küchler, Die Bibel und Babel-Literatur, Chr. Welt 1902. 40. szám.

²⁾ Weber Otto 388. old.; Gunkel is úgy gondolkozik, mint Budde (10. 11. old.) Baentsch ellenben sürgősen figyelmezteti a fiatalabb theologiai generációt, hogy foglalkozzék mentől behatóbban assyriológiával. (Prot. Monatshefte 1903. 5. füzet 201. oldal.)

³⁾ Szaklap II. 163.

⁴⁾ Lásd főleg Klausner, Hie Babel, Hie Bibel! 4., 9., 10., 11., 13., 14., 15., 18., 19., 20., 21., 23., 24. old.

⁵⁾ Münz, Eine Aufklärung über Bibel u. Babel 43. old.; jegyz. 45. old.

Szomorú jelenség, hogy akadt olyan theologus is, aki fegyverével az assyriológiának, mint tudománynak meggyanúsítását választotta. A bonni Königé a kétes értékű dicsőség, hogy ez útra tévedt. A ránk maradt emlékek, mondja,¹⁾ nem csupa eredeti feljegyzések, hanem jórészt másolatok, amelyeknél nagyon könnyen megtörténhetett, hogy mindenféle hibák csúsztak be. A babyloniai írásnak legalább is 300 különböző értékű jegycsoportja van, egyes jelek különböző helyeken különböző jelentésűek s így igen könnyen megeshetik, hogy egész más valamit tartalmaz a szöveg, mint amiről az assyriologusok beszélnek. Az ékiratos táblák legnagyobb része csak összetörve jutott mireánk. Egy-egy lapot tiz és még több darabból kell összeállítani és nagyon kétséges, hogy az egymásután helyesen van-e megállapítva. A mi a történeti emlékeket illeti, azok nem objectiv historiai okmányok. A királyok főtörekvése, hogy magokat mentől jobban kidicsérvék, az események hű előadása számokra egészen mellékes. König tendenciája nyilvánvaló. A cél, amit el akar érni, olvasói bizalmának megrendítése az assyriologusok iránt. Az assyriológiának semmi szava sincs, ez a conclusio, mint tudomány hitelt nem érdemel, hisz a legkezdetlegesebb akadályokkal se tudott idáig megküzdeni. König hamar megkapta a választ.²⁾ Az assyriologusoknak nem volt nehéz rábizonyítani, hogy csak igen felületes tájékozódás után beszél és hogy semmi joga sincs az assyriológiát kritizálni. Így az ép nem dicsőséges vállalkozás izoláltan maradt.³⁾ Sajnálatos, hogy megtörtént és hogy egyáltalán megtörténhetett. — Sűrűn észlelhető a theologusok körében bizonyos gyermekes elfogultság, mely a babyloniaiak ócsárlásában és szidalmazásában nyilatkozik. Delitzsch lekicsinyelte Izráelt, ők viszont Bábelt kicsinyelik le. Hammurabi törvénycodexét minden igazságos olvasó rendkívül becses és emelkedett gondolkodású törvénykönyvnek kénytelen elismerni. Egyes theologusok szerint az telve van ostobasággal és együgyű képzetekkel.⁴⁾ Delitzsch azt mondotta, hogy Izráel erkölcsiségében sok a kivánnivaló, ők viszont azt bizonyítják, hogy oly elvetemült népség aligha volt még a világon, mint a babyloniaiak. König⁵⁾ jobb érzését felhőborítja a régi Babel vadsága. A háborúban még a növényvilágot se kimélték! II. Nebukadnezár azért imádkozik, hogy ellenségeinek országa elpusztuljon. Ugyancsak ő hallatlan kegyetlenséggel kiszuratta Cidkia szeméit, a jeruzsálemi szentélyt felégette. Egy másik uralkodó avval dicsekszik,

¹⁾ Bibel u. Babel 7—11. old.

²⁾ A. Jeremias, Im Kampfe um Babel u. Bibel; Küchler, Chr. Welt. 1902. 40. sz.

³⁾ Csak Knieschke mondja szépen utánna König fejtegetéseit. (9—11.)

⁴⁾ Münz 34. old.

⁵⁾ 56., 57. old.

hogy 3000 foglyot a tűzbe dobatt, hogy a legyőzötteknek nyelvét kiszakította, ajkaikat levágatta. Erkölcsi züllöttségüket bizonyították azok az obscoen képek, amelyek az ottomán muzeumban találhatók,¹⁾ s „Istárnak poklokra szállása“ oly szemérmetlen részleteket tartalmaz, hogy Elő-Ázsiának legkomiszabb szögleiteit kellene felkutatni annak, aki ahhoz analógiákat kívánna találni.²⁾ Az ilyen argumentálást természetesen nem lehet komolyan venni. A próféták erkölcsisége nem szorul arra, hogy a babyloniaiak kicsinylésén emelkedjék. König és társai sokkal jobb szolgálatot tettek volna ügyüknek, ha igazságos mértékkel mérve Babyloniának nem esnek ugyanabba a hibába, amit Delitzschnek oly nagyon rossz néven vettek.

A vitázók harmadik csoportja, az assyriologusok tábora se ment igen komoly természetű fogyatkozásoktól. Náluk is felhangzik néha a személyeskedő hang, mint a theologusoknál.³⁾ Súlyosabb megítélés alá esik azonban az a zűrzavar, amely felfogásukban észlelhető. Itt még minden forrong s csak készül kialakulni. Megállapodott eredményre alig lehet találni, a holnap feldönti, amit a ma épített. A hány munkás, annyiféle eredmény. Alig van két assyriologus, ki egy és ugyanazt a meggyőződést vallaná a magáénak. A Babel-Bibelvita e tekintetben felette tanulságos adatokkal szolgál. Ábrahám Hommel és Oppert szerint történeti alak, Jensen és Bezold szerint ellenben a monda körébe tartozik. A Hammurabi-dynastiát Hommel Arábiából bevándorlottnak állítja, Jensen pedig azt bizonyítja, hogy a dynastia minden bizonnyal babyloniai eredetű. Jeremias és Weber teljes igazságnak tartják, hogy az egész sémi világot egykor a mythologizáló schéma irányította a maga gondolkozásában, Bezold viszont gúnyolódva beszél azokról, akik el akarják hitetni, hogy ez a schéma egy időben csakugyan megvolt és nemcsak egyes tudósok képzeletének szüleménye. Hommel szerint a teremtményes mythosban szereplő Tihâmat sárkány, amelyet ily alakban is ábrázoltak a domborműveken; Jensen ellenben azt vitatja, hogy a Tihâmat asszony, akinek semmi köze az emlékeken előforduló sárkányképekhez. E néhány kiragadott példa is eléggé bizonyítja, mennyire chaotikus még sok minden az assyriologia mezején. Hogy ennek folytán az onnan jövő állítások csak nagy óvatossággal acceptálhatók, azt talán felesleges hangsúlyozni. Nem kerülheti el a figyelmet az a bátorság sem, amelyvel egyes assyriologusok új tudományos igazságokat forgalomba hoznak. Másutt az a divat, hogy előbb éveken át a tudósszobában cursálnak az eredmények s csak miután hitelességük ki van próbálva lépnek a nagyközön-

¹⁾ Kittel, der Babel-Bibel-Streit 20. old.

²⁾ König 57. old.

³⁾ Oppertnél és Hommelnél.

ség elé. Az assyriologusoknak nincs türelmök a várakozásra. Zimmern az egész Uj-Testámentomot Babyioniából származtatja és e kiforratlan tételt siet azonnal a nagyközönség elé terjeszteni. Hommel is jobb időkre tehetné volna el az általa portált chaldokat.

De legyen elég. Az összes hibáknak és fogyatkozásoknak felsorolása lehetetlen és felesleges munka volna. Annyit az elmondottak mindenesetre igazoltak, hogy Delitzsch nem volt alkalmas egyén a Babel-Bibel kérdés fejtegetésére, hogy a vitázók nem emelték magas színvonalra a debattet, hogy úgy a theologusok mint az assyriologusok nem készek még arra, hogy a problémát eredményesen pertractálják, és hogy ép ezért a vitában több az elszomorító, mint az örvendetes jelenség.

Hornyánszky Aladár.